(٦)

ڏاتار جي ذات !

جهڙي حالت ڪٺڪ جي داڻي جي جنڊ جي ٻن پڙن وچ ۾ ٿيندي آهي، تهڙي حالت هئي سروج جي. ڏيرانيءَ چيو، ”بابا تون اڃا ننڍي آهين، توکي خبر ناهي ته جن ’ماتا‘ کي ’ڏيوي‘ ڪري نه مڃيو، آهي تن جا ڪهڙا حال ٿيندا آهن.“

سروج ڪنڌ هيٺ ڪيو سڀ ڪجهه ٻڌي رهي هئي. وڏي نرانس جا نڪڻ آئي هئي، تنهن وارو ورتو، ”ڪنوار هاڻي وري نه اسان جي اڳيان اهي پنهنجا اڍنگا ويچار ڏيکارج. هڻي ڪٿي منهنجي ياٺلي جي دشمن جي ائين ائين (موت) نه آڻي ڇڏين !“

سروج جي من کي ڇيهه اچي ويو. بيڪسيءَ سان چيائين، ”دادي مان ڇا ڪڪي کي گهٽ گهرندي هونديس ؟“

”گهٽ نتي گهرينس تڏهين ڇا، ڏيوي ڏاتار آئي آهي ته خوش ٿيءُ، ڪين ٻَل تي هٿ ڏيئي ويٺي آهين. ڏيويءَ کي ڇڙ ڪين لڳندي ؟“

”تہ دادي اسانجي ککل جي منهن تي ماتا جي چگهن ڏيڻ جو ويچار ڪري بہ مان خوش ٿيڻ وهي ٿيان....“

ڏيرانيءَ ٻئي هٿ نڪاءَ سان جوڙي چيو، ”رام ... رام، تو تہ ڇوڪري سنائي رکيو آهي. ماتا جي گلن جي نشانن کي ماتا جا پيرڙا چئبو آهي. الاجي ڪهڙا اکر پيئي وات مان ڪڍين !“

سروج ٻاڏايو، ”پر اسين ککل کي اهڙيون دوائون وناءيون جو داڻن ۾ پس (روڳ) پرجي ٿي نہ جو ماتا کي پيرڙا ڇڏڻا پون.“

”اَما، تو تہ اسانجي بيک ڪڍي آهي. هاڻي اهڙا ڪنا اکر چئبا آهن. ڇاجي پس، چئہ ڏيويءَ جي ڏات ۾ داڻا بہ نہ چئہ تہ ڪو قهر نہ ڪري وجهين. چئہ ماتا جا گل، چئہ ماتا جا موتي !....“

سروج دريءَ کان ٻاهر ڪرن پرئي آڪاس کي ڏسڻ لڳي. پنهنجي من جي حالت قدرت کي ورنن ڪندو ڏنائين تہ پلڪ کن لاءِ آئت آيس. مگر اها حالت گهڻو وقت ڪين رهي. ککل ننڊ ۾ گهڙيءَ گهڙيءَ پيرن کان وٺي ٿي هنڌ سان مهليو. سروج پٽ جي ڪومل پيرن کي هلڪو هلڪو مهٽڻ لڳي. سندس منهن تي قياس جون ريکائون هيون. ڏيرانيءَ جهلڪو ڏيئي چيو، ”اجا تہ ڏيوي ڏاتار جي مهر اٿس.“

سروج ڪجندي چيو، ”ويچارو ابهم هيئن پيو ڪجي، اجا مهر اٿس !“

سس ٽڪاڻي مان اچي پهتي هئي، تنهن کي جو سڀ ڳالهيون ٻڌايون ويئون تہ تاڙي وڄائي نچي نچي چوڻ لڳي،

”جيءُ آئي منهنجي ڏيوي ڏاتار، منهنجي لري راڻي ڏاڻ ڏيئي ويندي، منهنجي لاڏلي ڪي. اڙي تون جيءُ آئين تو شرن، هنگلاج راڻي تو شرن .....“

سروج جي شڪل لهي ويئي. هڪڙي پاڙيسرڻ جو هيڏو ڏمڪڇر پڌو، سا ٻلي جٽيون وٺي اندر گهڙي آئي. انهن جو ڪڪل جي هٿن تي ماتا ڏني ته هڪ جٽي ڏاڍي لوڏ سان چيو، ”ٻلي آئي ڏيوي، جئه ڏيوي، پاڻ ماٺس آئي آهي ڪارج ڪرڻ.“

سروج وائڙي ٿي متي نهارڻ لڳي، جڻ پڇي رهي هئي ”ڪارج“ ڪهڙو ؟ ساڳيءَ پاڙي واريءَ وڌي چيو، ”ڏيءَ ٿالهه پري لولڻ جو ورهائڄ. ناناڻس جن کي بہ ڪنا پت لولا ٻولا ڏجئہ.“

نران جا هيترو وقت وچ وچهر ٿورو ڳالهائي رهي هئي، پر ڪنهن بہ پڌس ڪونہ ٿي، تنهن وڏو واڪو ڪري چيو، ”اهي سڀ ڳالهيون تہ پوءِ ٿينديون. پهرين ٻيلرا پرجن، سو چنڊا پون، پوءِ بہ گروهَ جي ڳنڍ ٻڌي ٻل چڪ معاف ڪرائي سين تنهن کان پوءِ کٽي پيکن کي جيڪي وٽيس سو ڏيندي. ڪين سويلئي ٿا پيڪا پڌن.“

سروج چيو، ”ٻيلرا ؟....“

ڏيرانيءَ کي نران زور ڀريو، ”ها ها ٻيلرا. مائي هتي تہ توبهہ لڳي پيئي آهي. ڪنوار ملي آهي جهڙي وچائت، ڪابہ خبر ڪانہ اٿس. بابا سدوري، پهرئين چنڊي کان اڳهر ڪنهن کان ٻيلرا ڪٽائبا آهن. دڪيءَ ۾ ڪير پاڻي وجهي متي تي رکائبو اٿس تہ وڃي نديءَ ۾ وجهي اچي.“

ٽيئي پاڙيوارين سس ۽ ڏيراڻي سروج جي اڀوڄهائيءَ تي مرڪي رهيون هيون. سس چيو، ”هن ويچاريءَ کي کهڙي سڌ. سنڌس شهر ۾ اول نديءَ هجي به نه.“

ڏيراڻيءَ ڦوڪجي چيو، ”سو سمنڊ ڪونهي ڇا؟“

هڪڙي پاڙيواريءَ چيو، ”سمنڊ مان ڏاٽ ڪيئن ونبي؟“

ڏيراڻي وراڻيو، ”اوڇهو هيءَ آئي آهي ٻي ڇري ....“

ساڳيءَ پاڙيواريءَ چيو، ”بابا مان ته بامبي ۾ هئس تڏهين جو منهنجي گلڙيءَ کي مائي نڪتي ته مون ته نڪو پيلرا پريا، نڪي لولا پڇايا.“

ٻيءَ پاڙيواريءَ ڳل تي هٿ رکي چيو، ”منيس! تڏهين چنڊو به ڪونه وڏو هوندءِ!“

”چنڊو وري کهڙو! بسڪيٽن جو پڙو کولي ڪٽي اڪڙيون نڪريون ڪيون مانس. پري جا بسڪيٽ ته ضرور اڳي جا هوندا، ڪو انهيءَ ڏينهن ڦورئي بنيءَ مان ڪڍيا هوندائون ....“

”۽ ڦڏو رکيئه؟“

”ڦڏو توهين وري کهڙو رکنديون آهيو، صبح سانجهيءَ ته گرم چانهه پيئنديون آهيو.“

”ڏيراڻيءَ ڏاڍي ڌڏڪي سان چيو، ”سو اسين پل ڇڪ جا ڏهه آنا يا سوا رپيو ڪونه ڪڍندا آهيون ڇا؟“

سروج هن گفتگو کي ڏاڍي چاهه سان ٻڌي رهي هئي. مرڪي چيائين، ”پوپ جي معافي نامن وانگر، هتي به ديوي ماتا ١٠ آني يا سوا رپئي ۾ پل ڇڪ معاف ڪري ڇڏيندي

آهي ڇا؟''

سس ڏاڍي ڪلائيءَ سان ننهن طرف ڏٺو. ڪيس ائين پئي لڳو ڄڻ هيترو وقت ننهن هڪڙيءَ ڪئمپ ۾ هئي ۽ سندن سڄي ڪٽ ٻيءَ ڪئمپ ۾. هاڻي جو هڪڙيءَ منجهائڻ ئي ٻي طرفداري ظاهر ڪئي هئي ته سس کي ائين لڳو ننهن ذرا خنڪيءَ ۾ اچي ويئي آهي. انڪري آواز وڏو ڪري ڄڻ سيني کي نيچو نوائيندي چيائين، ''اڄ ڪلهه جي ڇوڪرين جا اهي افعال ٿيا آهن تڏهين ته ملڪ تي ڳ هٽيون آپدائون ٿيون اچن ٿيون. جيترو پڙ تيترو پڙهُ.''

ٻسڪيڻ تي چنبو وجهڻ واري پاڙيواريءَ وڏي واڪي جي حملي کي تنهن ڪان وڏي واڪي سان روڪڻ ٿي چاهيو، پر ''اڃا پئسن تي به ڪڏهين معافيون....'' چيائين ته سروج ڪڪل کي ڪٽي گود ۾ رکيو ۽ ڏاڍي انتظاريءَ سان چيائين، ''ڇا ڪبيئي؟''

ڪڪل جيڪي آهستي چيو، سو ته ٻين به ٻڌو پر سروج پنهنجي شادي جي عرصي ۾ اڄ پهريون ئي پيرو ساهرن تي حڪم هلايو، سو به نيزاريءَ سان چيائين، ''امي ڪڪل پاٽي تو گهري.''

سس ڏاڍي خوشيءَ سان وڏيءِ ننهن کي چيو، ''هائو هائو. پاٽي پيري ڏينس. پاٽي جيترو پيئي، اوتري گرماش ٻاهر نڪرنديس.''

ڪڪل پاٽي تي پي اکيون کوليون. سروج چيو، امي اکين ۾ به ٻه ٻه ڳاڙها داڻا اٿس.''

ٻن ڇئن ڇٽين ڳڏجي اچي ڪڪل جون اکيون ڏٺيون.

هڪڙيءَ تہ چپ ڦڏا ڪيا ۽ ڪڪل جا هٿ ڪولي ڏنائين تہ ڪن داڻن ۾ هلڪو پاڻي بہ پريو هو، سو چيائين، ”بس ڏات بہ اچڻ شروع ٿي آهي.“

سروج هراسجي چيو،”سيني داڻن ۾ ڏهين ائين ڏات پرجي ويندي ؟“

”نہ تہ ڇا ؟“ سس ڏمڪ سان چيو.

”اڪين وارن داڻن ۾ بہ ؟“

”وري داڻا ڇيڻہ ؟ ڇيو ماڻ ءَ گل ڇڻہ، پاڻيهي ڏيوي ڏاتار مهر ڪنديس.“

۽ ڳائڻ لڳي :

”ڪڪل اٿيئي ماتا، نٽڙو ٻار،
تنهن تي وجهجانءِ هلڪو بار.

هڪڙي ڄڻيءَ ڪڪل جو پيٽ ڪولي ڏٺو تہ ٿورا هلڪا ڳاڙها داڻا هئس. چيائين ”ڏاري ٿاري نڪتي اٿس مائي. ماتا آهي مهربان. سڀ تي ڇانڻي. اپوجهن تي بار ئي ڪين وجهي.“

سروج ڪڪل جي پني ڪولي ڪڍي تہ ماتا ڏني تہ يڪساهي ٽن ڄڻين جا هٿ ڪجي ويا - سروج هراسجي ويئي.

ڏيرانيءَ چيو، ”پوت تہ ڪونہ لڳو اٿيئي. پني ۽ پير، ماتا جو ڪڏهين نہ ڏسجي.“

بسڪيلن ڪارائڻ واريءَ چيو، ”پوت ٻوت تہ نہ ڇئوس. ويچاري ڏيويءَ واري آهي.“

سروج پنيءَ ڏسڻ واري پيڪ تي ڪومائجي تہ ڏاڍي ويئي هئي، باقي بہ هنن همدرديءَ جي اکرن تي تہ سندس

ارمان، پاٽي تي نڪتو. اکيون پرجي آيس. ڳچيءَ وٽان رومال ڪڍي ڳوڙها اُگهڻ لڳي تہ سس ڏٺائيءَ سان چيو، ”روئجي چا لاءِ ٿو. هي تہ ڪجهہ ڪونهي. اسان ماين جا اهڙا ڏاڪڙا لنگهايا هوندا، جو چا چئجي! ٻارن کي هيٺن هٿن تي کڻي وينا هوندا هئاسين. اکين ۾ راتيون گذاريون هيون. هينئر مائيءَ جو مان آهي ڪٿي؟“

بسڪيٽن تي چنڊو وجهڻ واريءَ چيو، ”مائيءَ جي مان جي ٿوريئي ڳالهہ آهي. اڳي وانگر عام جام مائي نڪري بہ ڪانہ ٿي. شهر ۾ تہ اجا کهڙي کي مائي نڪتي تہ سڄي پاڙي ۾ ٽڪا هٽي ويندا آهن. هونءَ بہ ٽڪن جي ڪري وڏي مائي ڪا ايڪڙ ٻيڪڙ ٿي نڪري.“

سروج هيٺئين چپ کي چڪ وجهي اُٿندڙ دک جي لهر کي اکين مان هاري ڇڏيو.

نران چيو، ”سو روئين چو ٿي؟ تو جهڙيءَ ابوجهہ تي مائي پاڻيهي رکي رکپال ٿيندي. رڳو ڏيوي ڏيوي ڪر. ٻج ٻج اصل نہ.“

سروج هاڻي سڄ پڄ ئي ٻجي ويئي. ڪکل کي ننڍ کڄي ويئي هئي. اُٿرڪندي چيائين، ”سؤ هڪ، سؤ ٻہ ...“

سروج جي ڪرنگهي مان ڏپ جي لهر ڏوڙي ويئي. سڄو ميڙاڪو ڏيان ڏيئي ڪکل کي ٻڌڻ لڳو. مگر هاڻي ڪکل چپ هو. سروج سندس نراڙي چمي کيس وهاڻي تي کڻي ليٽايو.

پاڙيواريون وڃڻ لڳيون. پاڻ ۾ ڳالهيون ڪنديون ٿي ويئون. جيسين در کان ٻاهر وڃن تيسين سروج جو ڪن انهن

طرف هو. هڪڙي ٻيءَ کي چئي رهي هئي، ”تو تہ ماتي عجب جهڙي ڳالهہ ٻڌائي آهي. ڇي، بسڪيٽن جي پڙي تي چنبو وڌم...“

جواب مليس، ”اڳي ڏاڏو شايد انڪري ٺاهيو هونداڻون جو ماڻهو ڪاٺيون ٻاريندا هئا گهر ۾. ويهہ ويهہ ڄڻا رهندا هئا. تن جي ڪاڏي رڌڻ ۾ گهر ۾ تپت ٿيندي هوندي ۽ مائي تہ درشن ڏيندي ئي گرماش جي ڪري آهي. انڪري چوندا هوندا هڪ ڏينهن لاءِ گهر سچو ٿڌو رکجي.“

سروج جي سس جو بہ ڪن هنن ڏانهن هو تنهن چيو، ”ڇوڪري ڪل تہ ڪانہ ٿري اٿيئي، مائي گرماش جي ڪري درشن ڏيندي آهي ؟ ڏيوي جنهن تي مهر ڪري انجي گهر اچي....“

سروج چيو، ”ائين تہ امي مون پڙهيو آهي تہ وڏيءَ کنگهہ کي بہ اڳي ديوتا جو قسم چوندا هئا، پوءِ هاڻي تہ اها بيماري ليکيندا آهن.“

سس هٿ کڻي ڪراهت سان چيو، ”مائي رام ڇئي رام. کنگهہ جي تہ ڪا دوا ستي آهي، هنجي آهي ڪا دوا ستي ؟“

”امي ائين تہ ڪنهن وقت سلهہ جي بہ دوا درمل ڪانہ هئي. هاڻي دوائون نڪتيون آهن تہ سلهہ بہ ڇڏيو وڃي.“

”اَما مان ٿي جوڙيانءَ هٿ. مائيءَ جي چوڏول تي ويهي اهڙا اکر تہ نہ ڪڍ. مائيءَ جي جيڪو دوا ستي ڪري ان سان مائي اهڙو وڙهي، جو دشمنن جون اکيون ٻڪيون ئي الاجي ڇا ڪري ڇڏي....“

سروج جا روم روم کڙا ٿي ويا. سمجهڻ سمجهائڻ واري سروج پرم جي اندڪار ۾ وڪوڙجي ويئي. سس، مائيءَ جو اوراٽو شروع ڪيو تہ سڀ ڪا وڃي پنهنجي ڪم ڪار کي لڳي. سروج اوراٽو پئي ٻڌو تہ سندس من وڃي سنجها سمي واري ڏنڌيل وٽندڙ وايو منڊل جو واسي ٿيو، جتي جبل ڦاڙي ڪالڪا جي مورتي نڪتي هئي. انجي اڳيان ڪيترا پوڄاري جهولي رهيا هئا. ڪڏهين ماٺهوءَ جي ٻل پئي چاڙهي ويئي تہ ڪڏهين ٻڪرين جي سير پئي وهائي ويئي. مٿي تي ٻيلرا ڪٽي ڪيتريون زالون اوراٽو ڳائينديون. ندي طرف پئي ويئيون. پڳڙيون ٻڌل ڳوناٽا ڳڏجي ڇيڇون وجهي رهيا هئا. سروج اهي نظارا پسندي الاجي ڪيڏي مهل سمهي پيئي.

صبح جو اُٿي تہ ڪڪل جاڳي رهيو هو. اٿي ڪيس چميائين ۽ سندس ڳل ۾ هٿ ڏسي خوشيءَ مان چيائين، ”دادي!“

نرانس وار سنواريندي اُٿي ويئي. سروج چيو، ”دادي ڏسو تہ اڇي اکين ۾ نشو بہ ڳهٽ اٿس. مائي بہ ڇڻ ڳهٽيل پيئي لڳي ...“

نرانس اُٿي سندس ڪٽ وٽ اچي چيو، ”تون سڌرنڌينءَ ئي ڪين بابا نشو نہ، مئہ چئبو آهي. مائيءَ کي ڳهٽيل نہ، موت ڪاڏل چئبو آهي. شهر ۾ رهي ٻاڻ ڇوڪريون ئي ڇٽيون ٿيون پون.“

سروج ڪڪل جو پيٽ اُگهاڙي ڏنو.

نران هڪل سان چيو، ”هاٽي وري نہ پٽي ڏسجانس.“

۾ ماءُ کي سڏ ڪري چيائين، ”اما ڪڪل جي مائيءَ تہ موٽ بہ ڪاڏي آهي. شايد ننڍي مائي هئي.“

سس ڏڏ ولوڙڻ اڌ ۾ ڇڏي اچي جو ڪڪل جا هٿ ڏٺا تہ چيائين، ”ڇتيون ڇو اچي ٿيون آهيو. مائي گھٽيئي رنگہ ڏيکاريندي آهي. اهي سندس آزمائشون آهن. ڏسڻ ٿي چاهي تہ اسانکي سندس لاءِ ڪهڙو صدق آهي. اچا موٽ ڪاڏل نہ سمجھو. مون بہ اُس ۾ اچا ڪين آندا آهن. ترين تي ايندي ئي وڏي ماتا آهي.“ سروج جو مکڙو ڪومائجي ويو.

ڏينهن چڙهيو. پاڙيواريون سڀ پنهنجي پنهنجي ڪم ۾ رڌل هيون. سروج من ئي من ۾ پرارٿنائون ڪرڻ لڳي تہ شل نہ وري اهو اٿالو اندر اچي. ڪڪل کي لوڻ پاڻيءَ جون گرڙيون ڪرائي چانهہ ڍڪ پيارئائين، هنڌ صاف ڪري اڱ ربتيون ٻاري ڇڏيائين. ڪڪل گرمي ۾ خارس سبب ٿورو ڪجيو پئي. سروج گھڙيءَ گھڙيءَ کيس پاڻيءَ ڍڪ پياريندي ٿي رهي. ڪڪل پيٽ ويهي آيو تہ ڏاڍو ڦڪڙو ٿي پيو. پوءِ سروج جي من جا طاق بند ٿي رهيا. سندس چهرو لٿل هو، اوراٽي جون ڪي ڪي تڪون دهرائيندي، پٽ کي مهٽي رهي هئي. نيرڻ ڪرڻ ويني تہ گرهہ ڪين ٿي نڙيءَ کان لٿس. پوري ١٢ بجي سروج کي ڪنهنجي صورت دروازي ۾ بيٺل نظر آئي. جڏهين وڏي ڪجهہ سندس ويجهو آئي، تڏهن يڪا يڪ سندس مک تي مرڪ ڦهلجي ويئي. چيائين، ”توهين اچي ويا ؟ ”تو تار جو ڪئي، بمبئيءَ ناسڪ کان پري ٿوري ئي آهي ؟“ سروج جي پتيءَ چيو. سروج جي اکين مان لڙڪ لڙي پيا. اُچل سان اچي پتيءَ جو هٿ وٺي پنهنجي

نراڙيءَ کي ڇهايائين. ڪانئس سڏڪو نڪري ويو.

جهنو سچي حال کان واقف ٿي يڪدم ڊاڪٽر کي وٺي آيو. ماءُ ٻاڇائي نران سڄو ٻاڙو ڪمر ڪري صفحي جي هڪ پاسي ڪڙو ٿي بيلو. ڪنهنکي جريت نہ ٿي جو ڪٽي ڊاڪٽر گهرائڻ جي مخالفت ڪري.

ڊاڪٽر چيو، ”نندي ماتا آهي. هيءَ دوا ڏجوس تہ پس نہ پربس.“

ڊاڪٽر جي وڃڻ کانپوءِ ماءُ پٽ کي چيو، ”دوا ڪيئن ڏيس، هيءَ تہ ڏاتار جي ڏات آهي.“

”اما تون بہ ڏاڏي آدم جي زماني واريون ڳالهيون پيئي ڪرين. مات ڪري ويهي ڏاتار جي ڏات جا رنگ ڏس.“

سروج وڏو ڏکهو ساهہ کنيو. پتيءَ کي چيائين، ”اڄ توهين نہ اچي پهچو ها تہ منهنجو تہ شايد دم ئي گهٽجي وڃي ها.“

ڪمري جي هڪ پاسي جيڪا سنسن پرمن واري هاراپل دنيا ڪڙي هئي، تنهن مان هڪ جٽيءِ چيو، ”مائي، دم ڇو گهٽجي ئي ها اسين جو ويٺا هئاسين.“

سروج کان کل نڪري ويئي.

(نئين دنيا ١٩٦٢)